

SZÁZÉVES A ZIMONYI MILLENNIUMI EMLÉKMŰ

KALAPISZOLTÁN

Az első világháborút követő impériumváltással a mi tájainkon is mód-szeresen eltüntettek minden köztéri szobrot vagy emléktáblát, amely az előző államalakulat történelmére vagy pusztá jelenlétére emlékeztetett. A „csisztka” során, amely olykor spontán volt, de legtöbbször irányított, több vajdasági város főteréről egyik napról a másikra „eltűntek” az aradi vértanú tábornokok bronzalakjai: Zomborban Schweidel Józsefé, Nagybecskereken Kiss Ernőé, Törökbecsén Leiningen-Westerburg Károlyé. Az első hullám elérte a '48-as szabadságharc csataemlékeit is, de az 1872-ből való Pannónia-szobrot is, amelyet Türr István emelt abból az alkalomból, hogy Kisszapárnál megkezdődött a kiskanális, azaz a Ferenc József-öntözőcsatorna építése.

Az átmeneti korszakot követő, békésnek mondott évtizedekben eltávolították a még megmaradt magyar és vallási, főleg katolikus vonatkozású emlékműveket, így elenyésztek a zömmel a XVIII. században emelt Szentháromság-szobrok is.

Valamilyen csoda folytán azonban néhány átvészelt minden eddigi veszedelmet: az ittabéi Kossuth-szobor ma is ott áll – a falu központjában, a református templom mellett –, ahol 1904. május 14-én leleplezték. Egy borgőzös atyafi ugyan átlátta, de ezzel nem sokat ártott, csak a „névjegye” maradt rajta. A moravikai Kossuth-szobornak már furcsább sorsa volt: hol elrejtették, hol újra leleplezték – először 1941-ben, majd legutóbb 1993-ban.

A megőrzött emlékművek közé tartozik a zimonyi Árpád-torony. Akárcsak a moravikai Kossuth-szobor, ez is egy évszázados múltra tekint vissza, ami már egymagában is szép teljesítmény ebben a „szeizmikus zónában”, függetlenül attól, hogy neve és jellege megváltozott: Hunya-

di-, Zimonyi-, Gárdosi-toronnyá szelődült, illetve Kula 96 a neve a rajta levő tábla szerint.

Hogyan maradhattak fenn, van-e rá magyarázat? Ésszerű okokra nem tudunk hivatkozni. A moravicai, tudjuk, „bűjtatással” vészelté át a veszélyes időket, az ittabéi alighanem a vakvéletlennek köszönheti létét, a zimonyi pedig feltehetően azért került el az ilyen jellegű emlékek sorsát, mert nem az eredeti elképzelések szerint jött létre.

A hivatalos millenniumi program szerint „Zimonyban, az ország déli határán” 1896. szeptember 20-án szobrot kellett volna felavatni Árpád-nak, a honalapító fejedelemnek, a horvát tartománygyűlés és a horvát hatóságok jelenlétében. A koncepció azonban menet közben megváltozott, s az Árpád-szobor helyett egy 37 méter magas, három csúcsban végződő Árpád-tornyot emeltek a zimonyi Cigány-hegyen (ma: Gárdos), az egykori négyszögletes középkori váruvar közepén. A legmagasabb középtorony tetejére az Árpád-ház kifeszített szárnyú, vert rézből készült, csőrében aranykardot tartó totemállata, a turulmadár került, mintegy jelképezve a honfoglalás tényét, a korabeli állameszmét pedig a két oroslán közé helyezett Hungária kőszobor személyesítette meg. Ezeket a historizáló nacionalizmus jegyében fogant szobrászati díszeket 1918-ban egy „dobrovoljac” segítőtársával együtt ledöntötte, mint a vesztes állam itt felejtett szimbólumait. A darabokra tört kőszobor meg az egyben maradt turulmadár egy ideig a váruvarban hevert, majd nyoma veszett . . .

Hogy miért esett a választás Zimonyra? Manapság ez történelmi okokkal, azaz a honfoglalás eseményeivel nehezen magyarázható, mivel a források erről jórészt hallgatnak, az archeológiai ásatásoknak pedig a XX. század nagyobbik részében nem az volt a célja, hogy honfoglalás kori leleteket tárjanak fel. Száz évvel ezelőtt azonban még hiteles forrásként is nagy becsben állt Anonymusnak, Béla király jegyzőjének regényes gestája, amelyben elmesélte a honfoglalás vélt történiáját. A későbbi kutatások mutatták ki, hogy az ott elbeszélte történet valójában szabadon szárnyaló irodalmi mű – költött alakokkal, kitalált történelmi környezettel, képzelte eseményekkel –, s így nem szolgálhat hiteles forrásul a történelemnek.

Az egyik helynévből életre keltett „történelmi személyiség” Salán fejedelem volt, a kárpát-medencei térségek ura, akitől a honfoglalók csellel megszerezték a Duna–Tisza közét, mire ő fővárosából, Titelből Árpád ellen indult, de csatát vesztett, s meg sem állt Zemplénig, azaz a zimonyi földvárig, majd Bolgárfehérvárban, a mai Belgrádban, a bolgár fejedelem

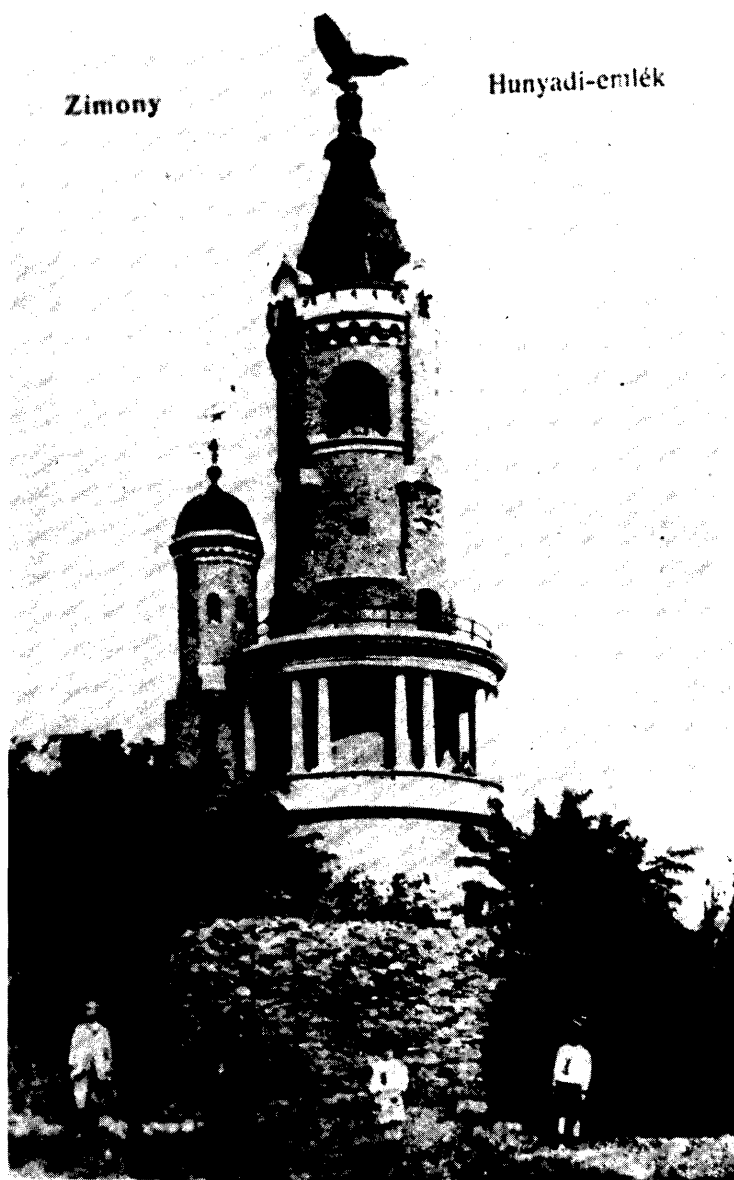
székvárosában keresett menedéket. Árpád Titelen ütött tanyát, s Salán ellen három vezérét – Lél, Bulcsút és Botondot – irányította, akik aztán Belgrád alatt szétverték a Salán segítségére siető, egyesült bolgár–görög hadat, Salánt pedig kényszerítették, hogy hódoljon be Árpádnak, és évi adót fizessen neki. Ez a tudósítás azonban az egykori írott forrásokkal nem támasztható alá, s a régészeti leletek sem szólnak mellette.

A magyarok tartós jelenléte Szerémségben Szent István idejére, azaz az államalapítás korára tehető. A Duna–Száva közét 1009 óta két egyházmegye, a pécsi és a kalocsai osztotta ketté, az egész terület viszont Marchia (határispánság, örgrófság), majd Bolgyán marchia (Budanovci település után) néven határőrvidék volt, ahol nagy számban éltek mohamedán vallású izmaeliták. Ők mint csatlakozott segédnépek látták el a határvédelmi feladatokat, később pedig soraikból kerültek ki a királyi vámszedők, pénzváltók és a sókamara tisztviselői. A XI. század végén ez az igazgatási forma megszűnt, s helyette az általánossá vált vármegyei szervezet jött létre, mégpedig úgy, hogy a Szerémséget megosztó egyházmegye nyugati oldalára Baranya megye, keleti felére pedig Bács megye terjesztette ki fennhatóságát.

Kristó Gyula történész kutatásai alapján (*A vármegyék kialakulása Magyarországon*, Bp., 1988) az önálló Szerém megye létének első jelét abban látja, hogy 1096-ban a keresztesekkel szemben Zimonyt egy Guz nevű ispán védte (comes et princeps Mallevillae, azaz Zimony várispánja), a vitathatatlanul szerémi ispánokkal (Comes de Sirmie) azonban az oklevelekben csak későn, 1255 óta találkozunk. A Duna–Száva vidék korai igazgatástörténetére tehát csak néhány adatból következtethetünk, múltja nincs megbízható módon tisztázva.

Az viszont már eléggé közismert tény, hogy Szerémség a középkori Magyarország egyik legnépesebb és leggazdagabb vidéke volt, európai hírű szőlészetével, borászatával, jelentős mezővárosaival (Kamanc, Újlak), monostoraival (Dombó, Kő, Szávaszentdemeter) emelkedett ki, meg a messze földön híres társadalmi, kulturális mozgalmaival (huszizismus, eretnekmozgalmak, Tamás és Bálint pap bibliafordítása).

Ezt a kultúrtáját, a sokszor megénekelte „Szerém szigetét”, a török terjeszkedés árja sodorta el. Hunyadi János 1456. évi nándorfehérvári győzelme még adott némi reményt, hogy az oszmán hódítás megállítható, de az elkövetkező évek eseményei ezt a bizakodást teljesen elsorvasztották: a napnál is világosabbá vált, hogy a belső bajoktól, a széthúzástól

*A zimonyi millenniumi emlékmű 1905 táján
(Korabeli levelezőlapról reprodukálta Németh Mátyás)*

teljesen legyengült középkori Magyarország képtelen a szultán hadait megállítani, önálló és egységes állami létét megőrizni.

Szerémség esetében az agónia jelei már a XV. század vége felé jelentkeztek, de maga a haláltusa a Mohács előtti években lépett fel. 1521-ben a végvári védelem két kulcsfontosságú erőssége került török kézre: július 7-én Szabács (Šabac), augusztus 28-án pedig, négyheti ostrom után, Nándorfehérvár.

Ezzel teljesen szabaddá lett az út Szerémség felé, s persze ennél tovább is.

Az ezt követő öt évben a ruméliai beglerbég, a szendrői (smederevói) pasa és a boszniai bég portyázó hadai teljesen letarolták, felperzselték a virágzó vidéket: az ellenálló városokat felgyújtották, a falvak lakosságát rabszjóra fűzték, az elhanyagolt, gyengén felszerelt várakat bevették, védőit kardélre hányták. A titeli helyőrség csodával határos módon megvédte ugyan a magaslati erődítményt, de a török eltakarodása után mind a védőrség, mind a lakosság szétszéledt, mert reménytelennek tartotta a helyzetet. Tomori Pál kalocsai érsek, a déli végek főkapitánya kétszer is lemondott tisztségéről, mert a központi hatalomtól úgyszólván semmilyen katonai támogatást nem kapott, s azt a néhány száz zsoldost sem tudta kifizetni, akikre a délvidéki várak védelmét bízta, jobb megoldás híján.

1526 tavaszán, nem sokkal a mohácsi katasztrófa előtt ez a szomorú valóság: Szerémség hadszíntér és átvonulási terület, javai elpusztultak, lakossága megsemmisült vagy elmenekült.

A Duna–Száva köze az oszmán birodalom része lett, s az is maradt két évszázadig. Szerémség ekkor veszett el a magyarság részére, úgy is mondhatnánk, hogy örökre.

A néptelenné vált területet – miután az országhatár jóval északabbra helyeződött át –, a boszniai szerb és a hercegovinai horvát telepések ülték meg, azaz az akkori jogállás szerint az egyik vilajetből, illetve szandzsákból a másikba költöztek. Szerémség tehát a török uralom alatt újra benépesült, sőt fel is virágzott. Evlija Cselebi török diplomata és utazó írja 1664-ben (*E. Cs. török világutazó magyarországi utazásai*, Bp., 1908), hogy a szerémi szandzsák síkjának temérdek kertje van, népe szőlőművelő, „szőleje ízletes, édes, csípős ízű, fehér méze és meggye híres”. Leírja várait, mezővárosait is. Újlaknak – közli – „12 iszlám és 5 keresztény városrésze van, 1160 alacsonyabb-magasabb téglalapítményű, deszkaszindelyes tetejű, csinos, tágas ház van benne . . . Van két medreszeje (egyházi főiskola – K. Z. megjegyzése), hat elemi

iskolája, egy fogadója, százötven raktára és mintegy hatvan boltja . . . Különösen kertjei világhírűek, s szilvája még a pozsegai szilvánál is ízletesebb . . .”

A török kitakarodása után a szláv lakosság a helyén maradt, sőt tovább növekedett a határőrvidék megalakítása után. Az osztrák telepítési politika következtében a lakosság még főleg németekkel gyarapodott, továbbá szlovákokkal, csehekkel és ukránokkal (ruszinokkal) is.

A XVIII. és a XIX. században a dunántúli és a bácskai kivándorlás eredményeként több magyar szórvány is keletkezett (Maradék, India [Indíja], Ürög [Irig], Nikince, Herkóca [Hrtkovci]). A török után, a szórványos letelepedés ellenére, a magyar jelenlét elenyésző maradt. Az 1891. évi népszámlálás adatai szerint Szerémségben 155 291 szerb, 93 707 horvát, 57 508 német, 20 854 magyar, 9224 szlovák, 3452 ruszin, 1117 román és csaknem 6000 egyéb nemzetiség élt.

Zimonynak az 1891. évi forrás szerint 6046 német, 2841 horvát, 2716 szerb, 648 magyar lakosa volt. „Egyike Horvát-Szlavónország legjelentékenyebb városainak” – fogalmaz a Pallas lexikon.

Szerémségre azonban nemcsak az jellemző, hogy a lakosság gyökereken kicserélődött, hanem az is, hogy területileg sem csatolták vissza az anyaországhoz, legfeljebb bizonyos ideig, csak formálisan.

Közvetlenül a török elvonulása után a Száva lett a két birodalom határa, úgyhogy a folyótól északra határőrvidéki kerületek jöttek létre, amelyek közvetlenül Bécs fennhatósága alá tartoztak. Magyarország csaknem egy évszázados küzdelmet folytatott az úgynevezett szlavóniai „magyar” megyék (Pozsega, Verőce azaz Virovitica, Szerémség) visszacsatolásáért, de a francia forradalom hatására felébredt horvát nemzeti mozgalom érvei erősebbeknek bizonyultak „az ősi jognál”, s így a három megye Horvátország része lett, de ideiglenesen le kellett mondania Fiuméről, amelyet viszont „külön testként a magyar koronához csatoltak”.

A horvátok 1848-ban nagy reményeket tápláltak nemzeti céljaik elérésére, szembehelyezkedtek a magyar szabadságharccal, de végül is ők jutalmul kapták azt, amit a magyarok büntetésül: Horvátország a Habsburg Birodalom koronatartománya lett, a határőrvidéket nem polgárosították, Dalmácia osztrák fennhatóság alatt maradt, Szerémséget pedig a Szerb Vajdasághoz csatolták.

Az osztrák–magyar kiegyezést követően, 1868-ban, létrejött egy többé-kevésbé kieroszakolt horvát–magyar kiegyezés is, amellyel egy közös államalakulatot hoztak létre, magyar hegemoniával. Ettől kezdve Hor-

vátország „belső életében a meghatározott tágas ügykörökben autonómikus különállással és ennek megfelelő autonóm alkotmánnyal rendelkezett”. A horvát Szábor a magyar országgyűlésen „kollektív képvisellett” vett részt. A horvát autonómia tényleges állását az a magyar jogi felfogás is tükrözte, hogy Horvátország valójában államtöredék, félállam, a horvát források viszont reálunióként tüntették fel, olykor még szövetségi államnak is, amit a magyar szakirodalom nem ismert el, a politikai gyakorlat még kevésbé.

Az autonómiának, „a különállás hagyományának” két korlátot is szabott a megegyezés: az egyik a király volt, a másik pedig a magyar kormány újonnan alakított horvát–szlavón–dalmát minisztériuma, amelynek élén egy horvátországi tárca nélküli miniszter állt. Minden szábori határozat, minden báni döntés csakis a király, illetve a miniszter ellenjegyzésével emelkedhetett törvényerőre, azzal, hogy a döntő szó minden esetben a központi szervet illette meg.

A kiegyezés híve és támogatója Zágráb részéről a Horvát Unionista Párt volt, amelynek tagjait, de különösen vezető személyiségeit a „magyarón” gúnynévvel illették, azaz a magyar érdekek szószólóinak és kiszolgálóinak tartották. Csak a hatalmi háttér biztosította nekik a vezető szerepet, úgyhogy már Deák Ferenc is megállapította, hogy az Unionista Párt, „úgy látszik nem képviseli híven a horvátok közvéleményét, nem ura otthon a helyzetnek”.

A magyar orientáció az elkövetkező időszakban még inkább gyengült, s helyette két irányzat eresztett mélyebb gyökeret: az egyik csoportosulás hívei a teljes önállóság mellett szálltak síkra (horvát nemzeti királyság), ők olykor-olykor még trialista terveket is melengettek (osztrák–magyar–horvát királyság), a másik pedig a délszláv egység megteremtésére törekedett (illírizmus, jugoszlavizmus), amelyeknek hívei abban különböztek egymástól, hogy az egyik csoport ezt a célt egy föderatív szerkezetű Habsburg-monarchia keretei közt kívánta megvalósítani, a másik pedig a Szerbiával való közösség, illetve egyesülés megteremtésével.

A horvát nemzeti mozgalmak sok kellemetlenséget okoztak mind Bécsnek, mind Budapestnek, úgyhogy megfékezésük közös gond volt. A megoldás rendszerint az volt, hogy a fontos tisztségekre olyan horvát főurakat vagy szlavóniai birtokosokat szemelt ki, akik feltétlen hívei voltak a monarchiának, a fennálló dualisztikus rendnek. 1883-ban ilyen értelemben különösen sikeres volt a választás: horvát bánnak gróf Khuen-Héderváry Józsefet, Ferenc József egyik kedveltjét nevezték ki,

aki teljesen beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Ezt a tisztséget húsz évig töltötte be, azaz egészen 1903-ig, amikor Magyarország miniszterelnöke lett. Ez idő alatt egyértelműen a magyar kormány politikáját követte, s „pacifikálta” a nemzeti mozgalmakat, két évtizedes nyugalmi periódust teremtett Horvátországban. Hol erős kézzel, olykor nyílt erőszakkal, hol ügyes taktikával, a nemzetiségi pártokkal való manőverezéssel kormányzott. Így a lehető legnagyobb mértékben kiaknáta a szerb–horvát ellentéteket is. 1867-ben a szábor ugyan kimondta a Horvátország népességének egynegyedét alkotó szerbek teljes egyenjogúságát, de már a hetvenes években megtiltotta a szerb név (elfajzott horvátoknak tekintették őket), a zászló és a cirill betűs írás használatát, s korlátozni igyekeztek a szerbek iskolai önkormányzatát is. Khuen-Héderváry ravaszul a szerbek védnökeként lépett fel, szövetségre lépett velük, gyakran alkalmazta őket az autonóm kormányzat különféle posztjaira, sok gazdasági előnyhöz juttatta őket. Szerbia egyetértett a horvátországi szerbek orientációjával, mert akkoriban Milan Obrenović király is monarchiabarát politikát folytatott.

Nos, az ilyen történelmi előzmények ismeretében és az adott feltételek között született meg a döntés, hogy a hét Árpád-korra asszociáló emlékmű egyikét Szerémségben, illetve Zimonyban emeljék fel – az országhatár legdélibb részén, kifejezetten nemzetiségi környezetben, Horvátországban! A beszélgetések során felmerült még egy délibb város, a „magyar tengerpart” központi kikötőjének, Fiumének a neve is, de az ötletet mindjárt el is vetették, mivel semmilyen történelmi megalapozottsága nem volt, meg aztán valamelyest tekintettel kellett lenni a társország népének nemzeti érzékenységére is.

A földrajzi fekvés s részben a történelmi indokok elfogadtatása mellett a zimonyi emlékműnek demonstrálnia kellett az „ősi jogot” ezekre a tájakra, s érvényesíteni „a magyar állameszme követelményeit” a társország területén.

A magyar politika tragikusan nem ismerte fel, hogy ezek a területek a török hódoltsággal véglegesen elvesztek a magyarság számára, mint ahogy napjainkban a szerb uralkodó körök sem látják, hogy Kosovo bukott ügy. (Minden magyarosítási törekvés ellenére az elkövetkező években tovább csökkent a magyarság aránya a Duna–Száva közén. Az 1910. évi népszámlálás adatai szerint Szerémségben 177 456 szerb, 161 527 német [!], 103 998 horvát, 27 523 magyar, 13 706 szlovák, 4634 ruszin élt. Nem tartozik szigorúan ide, de talán nem árt elmondani, hogy

a második világháború után a németiség tűnt el ezekről a területekről, a legutóbbi beháború pedig a horvátságot tizedelte meg.)

Visszatérve dolgainkhoz, leszögezhetjük: az a politika, amely az egyenjogúság helyett a szupremáciát tűzte zászlajára, törvényszerűen Trianonba torkollt.

Akkoriban, mindössze két évtizeddel az összeomlás előtt, az elvakultság teljes volt: egy ilyen lehetőség, vagyis az egyenjogúság politikája, a kiegyezést követő nagy fellendülés éveiben, fel sem merült, vagy ha igen, akkor mélyen a politikai élet háttérébe került, távol a közvélemény szeme elől.

A hatalom erősen kézben tartotta a gyeplőt, és mint egyébként minden korban és időben, örök érvényűnek hitte magát.

Az egyik vezető budapesti hetilap (*Vasárnapi Újság*, 1896. 18. szám) pont a zimonyi emlékmű kapcsán írta, hogy „beláthatatlan időkre” épült.

A zimonyi Árpád-torony építését 1896 áprilisában kezdték meg, s tekintettel a záros határidőre, igen gyorsan haladtak vele. Szeptember legelején már készen állt a középkori várrom udvarának közepén – ez az erősség egykor a Hunyadiak tulajdona volt, az egyik feltevés szerint Hunyadi Jánossal pont itt, falai között, végzett a pestis a nándorfehérvári csata után –, úgyhogy hozzáfoghattak a környék rendezéséhez, parkosításához.

A Khuen-Héderváry-éra alatt fel sem merülhetett valamilyen szervezett tiltakozás az emlékmű építése ellen, mivel az „oszd meg és uralkodj!” elv ebben az esetben is olajozottan működött a gyakorlatban. Az itteni németiség képviselői lojálisan támogatták felépítését, ezt tették a szerb városatyák is, inkább hallgatólagosan, csakhogy borsot törjenek a horvátok orra alá, a horvátok is, elszigetelten és kényszeredetten, szintén bólogattak, jóllehet közülük jó néhányan lelkük mélyén erősen berzenkedtek az ellen, hogy „horvát földön magyar emlékművet” emeljenek. A titkosrendőrség korabeli jelentéseiből még az is kitűnik, hogy a szerbség nagy számban vett részt az avatónnepségen, ami újfent kiváltotta a horvát patrióták neheztelését, mondván, hogy ők „újra elárulták a horvát államiság eszméjét”. Néhány szerb hazafi viszont az emlékmű tetejére került turulmadarat a Habsburgok fekete sasával tévesztette össze, amely – így látták – Belgrád felé tárta ki szárnyait, mintegy jelképezve a Monarchia terjeszkedési szándékát Szerbia felé. Mellékesen jegyezzük meg, hogy a szerb–horvát ellentét szításához – ezt napjaink is igazolják –, nem okvetlenül szükségeltetett a harmadik.

Mivel a 37 méter magas, háromágú, a régi várak díszes lakótornyaira emlékeztető épület a Cigány-tetőből nőtt ki, a városnak csaknem minden részéből látható volt, s így felkeltette a lakosság érdeklődését: építés közben, de közvetlenül befejezése után is sokan megtekintették a Berczik Gyula (1853–1933) tervei alapján emelt emlékművet. A ma már csaknem ismeretlen műépítész és minisztériumi műszaki tanácsos munkájában a francia reneszánsz és a bécsi barokk formajegyeinek ötvözetét teremtette meg, a már alkalmazott és bevált eszközök felhasználásával törekedett a fennköltiségre, az emelkedettségre. A hét honfoglalásra utaló országos emlékmű közül egyébként öt az ő tervei szerint készült.

A zimonyi torony zománcozott téglafalának pirosa, az almási kőből faragott párkányzatának, oszlopos loggiájának, fedett erkélyének fehére ma is kissé erőszakolt ünnepélyességet áraszt, majdhogynem hivalkodóan válik ki környezetéből.

A zimonyi Árpád-torony egyáltalán nem tartozik a kimagasló építészeti teljesítmények közé – egy szolid mesterember munkája –, de a tervezőmérnök nevét az imént mégis nyomatékkal írtuk le. Nemrég ugyanis megjelent Branko Najhold helytörténész tollából egy képekkel gazdagon illusztrált füzetecske az emlékmű századik évéről (*Stoleće milenijumske kule*, 1996), amelyben csaknem negyven fényképen mutatja be a Zimony szimbólumává vált tornyot minden lehető szögből, de tervezőjének nevét nem közli. Nem történt említés a kor két másik divatos művészéről sem: Róna Józsefről, aki a Hungária-szobrot alkotta, és Bezerédy Gyuláról, aki a kifeszített szárnyú turulmadarat mintázta meg, viszont közli azoknak a nevét, akik ezeket a szobrászati díszítéseket ledöntötték! Mintha a rombolás – gondolhatnánk – még ma nagyobb becsben állna a bárminemű alkotó munkánál. Persze a kérdés mégsem olyan egyszerű, hogy egy ilyen szónokias megállapítással le lehetne zárni. Valójában arról lenne szó, hogy a régi – kölcsönös! – sérelmeket félre kellene már tenni, a múlt eseményeit is illene már önkritikusabban felmérni, s átadni a helyet az objektív, vagy legalábbis az elfogulatlanabb látásmódnak, amely a tények kölcsönös megismerésére, a vitás kérdések tisztázására alapozódna.

Szerzőnk, munkájának címe után ítélve (*Stoleće milenijumske kule*, azaz A millenniumi torony évszázada) ezen az úton indult el, de a szándékot nem követte szakszerű munka – a két ország idevágó forrásainak tanulmányozása, egybevetése, esetleg szembeállítás – , így aztán az egyoldalúság elkerülhetetlenül rányomta bélyegét a munkára. Vajdaságban nehezen képzelhető el komolyabb helytörténeti vállalkozás a

magyar, a szerb (esetünkben még a horvát) és a német források ismerete nélkül. Ha mégis így készül, akkor az olyan képtelenségekre is számíthatunk – talán a szerző intenciója ellenére –, hogy fontosabb egy emlékmű megcsonkítójának a nevét megörökíteni, mint az emlékmű építőjét.

A zimonyi Árpád-tornyot egyébként a tervezett időben, 1896. szeptember 20-án leplezték le, fényes külsőségek között. A zágrábi és a pesti különvonat vendégeit diadalkapu várta, az utcákat fellobogózták, zömmel horvát zászlókkal – a magyar zászlót csak a vasútállomáson és a gőzhajózási vállalat kikötőjében tűzték ki –, az épületek ablakain pedig kilimeket lengetett a kora őszi kóbor szellő. Ez volt valójában a hivatalos Horvátország millenniumi ünnepe, a központi program is a zimonyit külön említette, nem a többi tervezett hasonló jellegű emlékmű építése között. A társország így kapcsolódott be az anyaország nagy ünnepébe, úgymond leróta kötelességét.

Az avatóünnepség díszszónoka Josipovich Imre horvát–szlavón–dalmát miniszter volt, aki előbb horvátul beszélt, azaz a hivatalos nyelven, aztán magyarul is. Ez hozzátartozott az itteni közéleti szertartáshoz, bár maga a miniszter, egy Khuen-Héderváry, jelenség volt a horvát és a magyar politikai életben, az egész család magyarbarátságáról volt nevezetes (a horvát források szerint hírhedt), valamennyi tagja az unió feltétlen híve volt. Apja, Josipovich Antal túrmezei (Turopolje) birtokosként a magyar szabadságharc oldalára állt, s többezres szabadcsapatával a Magyarországra törő Jelačić bán hadait nyugtalanította. 1851-ben birtokait elvették, őt magát pedig halálra ítélték, de kegyelmet kapott: az ítéletet tízévi várfogságra változtatták. A konfiskált családi vagyont az imént emlegetett fia, Josipovich Imre nyerte vissza, s mellé még miniszterséget is kapott. A család harmadik nemzedéke, Josipovich Géza sem „vallott szegényt”, ő századunk első két évtizedében két ízben is betöltötte a horvát–szlavón–dalmát tárca nélküli miniszter tiszttét, aki, ugye, a horvát autonómia felett állt, annak ellenőrzésével volt megbízva a magyar kormány részéről, aláírása nélkül egy „önkormányzati” döntés sem emelkedhetett jogerőre. Így aztán érthető, hogy a középső Josipovich is zimonyi ünnepi beszédében azokról a „széttéphetetlen” szálakról beszélt, amelyek Horvátországot Magyarországhoz fűzik.

A többi vendég közül – márpedig sokan voltak: horvát miniszterek, a szabor szlavóniai és szerémségi tagjai, a szomszédos és távolabbi megyék főispánjai – talán még csak Khuen-Héderváry helyettesét, a szerb szár-

mazású Danilo Stanković albánt emelnénk ki, aki Josipovich mellett a legmagasabb közjogi méltóság viselője volt.

Az ünnepséget követő években az emlékművel nem sok gondja volt a városnak: új volt, tatarozásra még évekig nem szorult. A fotósok is hamar felfedezték: 1897 óta a Zimonyról készített képeslapok állandó motívuma lett. Az anzikszlapok szövegszerkesztői azonban már az első világháború előtt sem tüntették fel egyszer sem az Árpád-torony nevet, de még millenniumi emlékműnek is csak kivételesen nevezték, hanem – akárcsak a város lakói – egyszerűen Hunyadi-toronynak keresztelték el, nyilván az emlékmű színhelye, a Hunyadi-várrom után.

Száz évvel ezelőtt a *Vasárnapi Újság* már idézett száma azt írta, hogy az emlékmű belső helyiségeinek „ez idő tájt még nincs különös rendeltetése”. A városatyák végül is itt szervezték meg a huszonnégy órás tűzoltó-ügyeletet, az állami ünnepek alkalmából pedig innen sütötték el a mozsárágyút.

Az emlékmű kálváriája az első világháborúval kezdődött: 1914-ben a szerb erők elfoglalták Zimonyt, mire az osztrák monitorok tüzet nyitottak a városra, s a bombázás közben a torony is lövést kapott. Ilyen állapotban várta be az impériumváltást, ám 1919-ben gazdátlan maradt, a város nem tartott rá igényt, azaz, más szóval, esetében kimondta hatásköri illetéktelenségét. Egy 1922-ben hozott törvény értelmében mint egykori kincstári vagyon a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság tulajdonába ment át, de jobbulást ez a változás sem hozott. A belgrádi Nemzeti Múzeum 1928-ban felhívta a művelődési minisztériumot: ne hagyja tovább veszni az emlékművet, s egyúttal gondoskodjon a középkori vár maradványainak restaurálásáról is. Mivel semmi sem történt, a zimonyi polgármester felkínálta az épületet a belgrádi halotthamvasztó egyesületnek krematórium céljaira. Erre azonban nem volt alkalmas, s így minden maradt a régiben. A második világháború után sem fordult jobbra sorsa: a még ép ablakait betörték, a bejárati szárnyas ajtót feltörték, a huligánok egy csoportja a réztetőt leszerelte, s a lemezeket ócskavasként értékesítette.

Végül a városatyák kimondták, hogy ez így nem mehet tovább: az emlékművet, a város ismertetőjegyét 1961-ben Josip Sloboda és Miodrag Milašinović tervei alapján helyreállították.

Több mint negyvenévi hanyattatás után a Hunyadi-torony többé-kevésbé visszanyerte régi fényét, s a középkori vár romjait is restaurálták.

Ezzel azonban újabb gondok kezdődtek: mi legyen a rendeltetése, ki viselje gondját? Erre a kérdésre a mai napig nincs megnyugtató felelet, talán éppen az emlékmű jellege miatt is. Hol a Művelődési Otthon, hogy az Idegenforgalmi Szövetség, hol a vendéglátóipari vállalat, hol a helyi közösség kezelésére bízták, s ettől függően más-más szerepkörrel ruházták fel: falai között volt étterem, falatozó, ajándékbolt, múzeum, műterem. Ezek a kezdeményezések sorra balul sülték el, így a télen zárva tartott éttermet 1965-ben a hajléktalanok vették birtokukba, berendezését tönkretették, a fűtést pedig a padlón gyújtott „tábortűz-zel” oldották meg.

1990-ben egy magánbérelő próbálkozott azzal, hogy az épület három szintjén kávézót, talponállót, könyvesboltot, képtárat, gyermekjáték-boltot, műtermet, nyári nyelviskolát, divatáru-kereskedést nyisson, a torony előtt pedig gyermekjátszóteret rendezzen be, afféle vidámparkot. Ebből az utóbbiból nem lett semmi (kérdés persze az is, hogy egy magyar látogatóban milyen érzéseket váltott volna ki, ha a hajdani millenniumi emlék körül vurstlit talál), de a többiből is csak a kávézó (kafić) maradt meg, amely a zimonyiak egyik kedvenc találkozóhelye.

Időközben lezajlott egy vita is a torony elnevezéséről. Az értelmiségiek egy csoportja nem tartotta alkalmasnak sem a Millenniumi-, sem a Hunyadi-torony elnevezést (az Árpád-toronyról szó sem esett), s javasolták, hogy kereszteljék át Zimonyi-toronyra. A magánbérelő a maga részéről Kula 96-nak nevezte el kávézóját. A lakosság a „keresztelőkről” nem nagyon vett tudomást, változatlanul Hunyadi-toronynak nevezi.

Az emlékmű századik évfordulója alkalmából újra felmerült rendeltetésének kérdése. Gazdasági felhasználhatóságát nem igazolta az idő. A városatyák egy csoportja, a működőképes kávézó mellett, városi kilátótoronyként képzei el jövőjét, ehhez azonban meg kellene nyitni az erkélyhez vezető lépcsőházat, gondoskodni kellene őrről, jegykezelőről, netán még felvonóról is.

A torony azonban így is, ahogy ma öröködik a város felett – már azzal, hogy megmaradt, és ott áll – betölt néminemű funkciót, amit talán nem ártana hangosabban is megfogalmazni.

Dióhéjban talán így: a mutatóujjként a magasba nyúló építmény, a Millenniumi-, Zimonyi- és Hunyadi-torony arra figyelmeztet, hogy az itt élő népeknek közös múltja van, s ha bizonyos korokban nem is viselkedtek egymással feddhetetlenül, továbbra is egymásra vannak utalva, s hol többségben, hol kisebbségben szomszédok maradnak.

Történelmük is többé-kevésbé azonos síkon mozgott, sok az érintőpont, a kapcsolat, a közös hős, s ennek a közös, még meg nem írt történelemnek – hol vagyunk még egy közös közép-európai történelmi olvasókönyvtől? – alighanem az a legnagyobb tanulsága, hogy az egyik nép, az egyik nemzet nem volt sem jobb, sem rosszabb a másiknál.

A kölcsönös szemrehányással, fitymálással és elhallgatással nem sokra mentünk eddig sem, a jövőben pedig éppenséggel semmire sem megyünk . . .